

-Araştırma Makalesi-

Brazil Filminin Kafkavari Perspektiften Felsefi Bir Analizi

Umut Dağ*

Özet

Terry Gilliam'ın *Brazil* (1985) filmi kafkavari durumun yaşandığı bir olay örgüsü içinde iktidarın uygulayıcısı olan ve bu nedenle de muazzam güce sahip olan bürokrasiye yönelik eleştirileri ve bireyin totaliter bürokratik bir düzende nasıl kendisine ve topluma yabancılaştırıldığını konu edinir. Bununla beraber film bahsi geçen düzendeki bu baskıcı ve keyfi uygulamalara maruz kalan insanın bireyselliğinin nasıl ortadan kaldırıldığını da sinematik imkânlar dâhilinde izleyiciye sunar. Filmin ana karakteri Sam'in yaşadıkları kafkavari bir dünyada yabancılaşan ve insandışılaştırılan bir bireyin var olma, otantik kalabilme kaygısının önemli örneklerinden biri olarak özetlenebilir. Rüyalar kadar toplumsal dayanışma ve ortak kader anlayışı etrafında buluşabilecek kişilerin mücadelesi de bir umut olarak filmde sunulur. Çalışmanın ilk bölümünde kafkavari perspektiften Kafka'da bürokrasi ve yabancılaşma sorunu analiz edilecektir. Bu analize geçmeden evvel bürokrasi ve yabancılaşma kavramlarının felsefi ve teorik arka planı bu alanda yazmış önemli düşünürlerin görüşlerine başvurularak genel hatlarıyla ortaya konacaktır. İkinci bölümde ise kafkavari perspektiften *Brazil* filminin analizi yapılacaktır. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirmeye yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kafkavari Perspektif, Bürokrasi, Yabancılaşma, Felsefe, Otantiklik

*Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye.

E-mail: umutfelsefe@hotmail.com

ORCID : 0000-0002-2576-2146

DOI: 10.31122/sinefilozofi.1502240

Dağ, U., (2025). Brazil Filminin Kafkavari Perspektiften Felsefi Bir Analizi. *Sinefilozofi Dergisi*, Sayı:19, 56-76. DOI: 10.31122/sinefilozofi.1502240

Geliş Tarihi: 17.06.2024

Kabul Tarihi: 23.01.2025

Bu makale Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

-Research Article-

A Philosophical Analysis of the Movie Brazil from a Kafkaesque Perspective

Umut Dağ*

Abstract

In Terry Gilliam's film Brazil (1985), the bureaucracy—which wields immense influence as the executor of power—is criticized for its Kafkaesque plot and for how it alienates people from both society and themselves under authoritarian bureaucratic rule. Additionally, the film shows the audience how the individuality of people who are exposed to repressive and oppressive practices are eradicated, as far as cinematic possibilities allow. The film's protagonist, Sam, goes through a series of experiences that may be summed up as one of the most important illustrations of what it's like to be an alienated and dehumanized person in a world of Kafkaesque, struggling to survive and maintain authenticity. The film depicts the struggle of individuals who can unite around a shared sense of dreams, social solidarity, and a common destiny as a source of optimism. The issue of bureaucracy and alienation in Kafka will be examined from a Kafkaesque viewpoint in the first section of the study. Before moving into this research, a general overview of the philosophical and theoretical underpinnings of the ideas of bureaucracy and alienation will be provided by citing the writings of important thinkers in the field. The film Brazil will be examined from a Kafkaesque perspective in the second section. There will be a broad assessment in the conclusion part.

Keywords: *Kafkaesque's Perspective, Bureaucracy, Alienation, Philosophy, Authenticity*

*Asst. Prof. Dr., Muş Alparslan University, Türkiye.

E-mail: umutfelsefe@hotmail.com

ORCID : 0000-0002-2576-2146

DOI: 10.31122/sinefilozofi.1502240

Dağ, U., (2025). Brazil Filminin Kafkavari Perspektiften Felsefi Bir Analizi. *Sinefilozofi Dergisi*, No:19, 56-76. DOI: 10.31122/sinefilozofi.1502240

Received: 17.06.2024

Accepted: 23.01.2025

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Extended Abstract

Michael Löwy, one of the Kafka experts, states that, depending on the dictionary meanings and general usage of the word, the word 'Kafkaesque' corresponds to a nightmarish world where despotic and oppressive, sinister forces that are detached from personality determine the relations between people. Again, the word 'Kafkaesque' is an adjective and a style of writing literary works that describes the lives of people who are lost in a labyrinthine cycle, under threat and full of anxiety in a bureaucratic and totalitarian order. In addition, one of the most distinctive features of Kafkaesque style or works is that the heroes of the Kafka-esque event seek a way out by opposing the nightmarish bureaucratic and totalitarian world and the dark system it created (Löwy, 2018: 134). The alienation that a person experiences in the mentioned system and his relationship with the society from which he is alienated reveals a meaningless world. The aim of efforts to get out of here is to give meaning to the world again. Thus, the opposition between self and the outside world will disappear (Fischer, 1985, p. 61). Kafka's characters are aware of the absurd and they live with this awareness. They never choose mental or physical suicide as a way out. As Albert Camus points out that "killing yourself only means that it is not worth the effort" (Camus, 2019: 23). Kafka's characters take a stand against the absurd and always look for a way out. For them, giving up is not a solution at all.

Terry Gilliam's film *Brazil* also deals with the criticism of bureaucracy and the alienation of the individual from society within a plot in which a Kafkaesque situation occurs. The movie *Brazil* is an important work that reveals in a cinematic language how a totalitarian state alienates and dehumanizes individuals from themselves and the society they live in, through the bureaucratic mechanism.

Based on the Kafkaesque perspective, it can be said that a literary work or cinematic work corresponds to the following stages:

First, we find ourselves in an absurd situation.

Secondly, Bureaucracy and its pressures or accusations against people shape the course of the story or film. In this context, the characters become aware of alienation and dehumanization.

*Thirdly, throughout the story or movie, the main character goes on a quest for a way out and goes against the system. The story usually ends with madness or execution. We can say that the movie *Brazil* is a work produced in the context of concretizing philosophical suggestions. In the *Brazil*, Kafkaesque is developed as follows:*

Stage 1: First, we fall into an absurd situation. While Sam continues his rather monotonous and ordinary life as a bureaucrat, he is given a file. In this file, it is requested to collect information about a person accused of opposing the state. When Sam takes over this file, the Kafkaesque story begins. Mr. Buttle is an ordinary citizen who works as a shoemaker. Mr. Buttle finds himself a terrorist accused of going against the state because of a letter change in the case file. Mr. Buttle, who was arrested instead of Tuttle, who was accused of opposing the state, was taken from his home in a very cruel manner and was later executed and killed by the state.

Stage 2: Bureaucracy and its pressures or accusations against people shape the course of the story or film. In this context, the characters are subjected to alienation. The arrest scene of Mr. Buttle below is very important as it shows how the bureaucracy, the enforcement power of the state, treats its citizens as objects and dehumanizes them.

Stage 3: Throughout the story or movie, the main character goes on a quest for a way out and goes against the system. The story usually ends with madness or execution. At this stage, the characters are searching for a way out and salvation, as well as the threat, humiliation, and threats of the government and its enforcement force, the bureaucracy. We witness that he uses methods such as intimidation and execution. In this context, our character Sam's loved one in his search for a way out. We witness the effort to save the oppositionist Jill and rebel with her. In short, no matter how scary these nightmares in the Kafkaesque world are. Regardless, Kafka's characters always look for a

way out, and this. They fight for this cause even if it ends in madness or death. Sam's experiences are alienating and alienating in a Kafkaesque world. The ability of a dehumanized individual to exist and even remain authentic can be summarized as one of the important examples of hope to pursue freedom.

Giriş

Kafka üzerine yazılan eserlerde onun düşünce dünyasını tarif etmek için kendisine Egzistansiyalist, Marksist, Aziz, Anarşist, muhalif bir Yahudi düşünürü, Anti- Militarist ve Romantik Anti- Kapitalist gibi sıfatlar yakıştırılmıştır. Yapılan bu yakıştırmalar Kafka'nın düşünce dünyasının zenginliğinin önemli bir kanıtıdır. Bütün bu yakıştırmalarda ortak olan nokta ise Kafka'nın iktidar eleştirisi ve yaşantısında takındığı muhalif tutumudur. Şurası aşikârdır ki; Kafka yaşadığı çağın tanığı olmakla birlikte ona yönelik en sıkı eleştiriyi yapan önemli düşünürdür. Kendi yaşadığı dönemde yeterli ilgiyi görmemiş olsa da edebiyat dalında Nobel ödülü sahibi 32 yazarın hiçbir ödülle taltif edilmemiş Kafka'dan ciddi anlamda etkilendiklerini söylemeleri oldukça dikkat çekicidir (Despiniadis, 2023, p. 21). Bu onun edebiyat ve düşünce dünyasındaki yeri ve önemini ortaya koymasına bakımdan önemli bir tespittir.

Çalışmanın sonraki bölümünde yukarıda dile getirdiğimiz tespiti izah ederken Costas Despiniadis'in Kafka'yı bir iktidar eleştirmeni olarak tanıttığı görüşlerinden de istifade edeceğiz. Kafka'nın eserleri aracılığıyla bizlere sunduğu şey tam anlamıyla Michael Walzer'un *Interpretation and Social Criticism* eserinde dile getirdiği sosyal eleştiridir. Walzer her ne kadar Kafka'ya atıfta bulunmasa da tarif ettiği eleştirmen tipi Kafka'ya uymaktadır. Walzer sosyal eleştirinin iki temel şartı olduğunu öne sürer. Ona göre sosyal eleştiride bulunacak kişi evvela duygusal açıdan uzakta durabilen ve çıkarsız bir kişi olmalıdır. Diğer bir koşul da entelektüel açıdan mahalli alandan uzakta durup olayları tarafsız bir biçimde değerlendirebilmektir (Walzer, 1993, p. 6). Kafka Walzer'un öne sürdüğü iki koşulu da sağlamakla beraber aynı zamanda kendini yazmaya adanmış tutkulu bir entelektüeldir. Onun yaptığı sosyal eleştirinin yöneldiği iki temel sacayağı bürokrasi ve yabancılaşma kavramlarına dayanmaktadır. Bu kavramlar çalışmanın birinci bölümünde kafkavari perspektif açısından analiz edilecektir. Özellikle "Dönüşüm", "Dava" ve "Şato" eserleri Kafkavari sıfatını en çok hak eden ve çağımızda hala yankısını işittiğimiz önemli eserlerdir. Kafka bu eserler aracılığıyla sosyal eleştirilerini ete kemiğe büründürmüştür.

Kafka uzmanlarından Michael Löwy kelimenin sözlük anlamlarına ve genel kullanımına bağlı olarak 'kafkavari' sözcüğünün despotik ve baskıcı olmakla birlikte kişisellikten kopmuş uğursuz güçlerin insanlar arası ilişkileri determine ettiği kâbus gibi bir dünyaya karşılık geldiğini ifade eder. Yine 'kafkavari' sözcüğü bürokratik ve totaliter bir düzen içerisinde labirentvari bir döngünün içinde yolunu şaşırmış tehdit altında olan ve kaygılarla dolu insanların yaşamlarını anlatan bir sıfat ve edebi eser yazma tarzıdır. Bununla beraber kafkavari olayın kahramanlarının bahsi geçen kabusvari bürokratik ve totaliter dünyaya ve onun yarattığı karanlık sisteme karşı çıkarak bir çıkış yolu aramaları da kafakavari stil ya eserlerin en belirgin özelliklerinden birisidir (Löwy, 2018, p. 134). İnsanın bahsi geçen sistemde deneyimlediği yabancılaşma ve yabancılaştığı toplumla ilişkisi anlamsız bir dünyayı ortaya çıkarır. Buradan çıkış çabalarının amacı da dünyaya yeniden anlam kazandırabilmektir. Böylelikle ben ve dış dünya karşıtlığı ortadan kalkacaktır (Fischer, 1985: 61). Kafka'nın karakterleri absürdün farkındadır ve bu farkındalıkla yaşarlar. Onlar hiçbir zaman çıkış yolu olarak düşünsel ya da fiziksel intiharı seçmezler. Camus'un dediği gibi "Yalnızca çabalamaya değmez demektir kendini öldürmek" (Camus, 2019, p. 23). Kafka'nın karakterleri absürd karşısında tavır alır ve hep bir çıkış yolu ararlar. Onlar için vazgeçmek hiçbir biçimde çözüm değildir.

Terry Gilliam'ın *Brazil* filmi de Kafkavari bir durumun yaşandığı bir olay örgüsü içinde bürokrasi eleştirisi ve bireyin topluma yabancılaşmasını konu edinir. *Brazil* filmi totaliter bir

devletin bürokratik mekanizma aracılığıyla bireyleri kendilerine ve yaşadıkları topluma karşı nasıl yabancılaştırdığını ve insandışılaştırdığını sinematik bir dilde ortaya koyan önemli bir eserdir. Çalışmanın ilk bölümünde kavgavari perspektiften Kafka'da bürokrasi ve yabancılaşma sorunu analiz edilecektir. Bu analize geçmeden evvel bürokrasi ve yabancılaşma kavramlarının felsefi ve teorik arka planı bu alanda yazmış önemli düşünürlerin görüşlerine başvurularak genel hatlarıyla ortaya konacaktır. İkinci bölümde ise kavgavari perspektiften Brazil filminin analizi yapılacaktır. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirmeye yer verilecektir.

Kafka'da Bürokrasi ve Yabancılaşma

Kafka (1883-1924) 19.yy ve 20. yy da Sanayi Devrimi'nin meydana geldiği ve buna bağlı olarak toplumun bütünüyle değiştiği zaman diliminde yaşamıştır. O makineleşme ve yabancılaşma üzerine tahlillerin sinema, edebiyat, felsefe ve sosyoloji gibi alanlarda eleştirel bir biçimde ele alındığı bir dönemde buna öncülük eden düşünürlerden birisi olmuştur. Bilhassa Dönüşüm, Dava ve Şato bu minvalde ortaya konmuş eserlerdir. Kafka'nın yaşadığı dönemin genel özelliklerini ortaya koymak onun eleştirilerini anlamak açısından yapacağımız analizlere önemli bir dayanak sağlayacaktır. Pappenheim'e göre yaşamın içerisinde artan makineleşme, doğaya ve topluma karşı hesaplı bir bakış açısı doğurur ve bireyin bunlarla olan birlik bağını çözer. Makinelerin dünyası kendi yolunu takip eder ve insanın yönlendirmesinden ve kontrolünden kaçır. Bu iddiaların gücü teknolojik çağda insanın işine, kendisine, toplum ve doğa gerçekliğine yabancılaştığı gerçeğiyle doruğa ulaşır (Pappenheim, 1959, p. 43). Ancak yine de bu hızla gelişen ve iyi organize edilebilen bir düzen ihtiyacı da elzem olmuştur. Bu bağlamda 19. Yüzyılın son dönemlerinde kapitalist üretime geçişte Avrupa'da sosyal ihtiyaçları karşılamada bir gereklilik olarak eski yönetim tarzlarından daha gelişkin bir bürokrasi ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkışı itibarıyla kapitalist düzenin daha iyi işleyebilmesini amaçlamıştır. Ancak bürokrasi zamanla insan hayatına kendi yetkelerini dayatan bir mekanizmaya dönüşmüştür. Kendine has bir rasyonalite, teknikler, prosedürler ve zihniyet getiren bürokrasi oldukça kompleks yapısıyla bir kontrol mekanizması haline gelmiştir. Bürokrasinin insan üzerindeki bu devasa gücünün ona tabi olan bireylerin yaşamlarındaki karşılığı ise psikolojik bakımdan depresif ruh halleri yaratmakla sonuçlanır. Kafka'nın eserleri bu yenedünyanın insanlar üzerindeki etkilerinin oldukça güçlü bir edebi dil ve onun gözlemlerine dayanan eleştiriler olarak zuhur eder (Handique and Phukan, 2021, p. 3397).

Kafka'nın eleştirilerini diğer yazarlara nazaran güçlü kılan temel husus onun bürokrasi ve ailedeki patriarkal iktidar pratiklerini deneyimlemesi ve bunlara yönelik içerden bir eleştiri getirmesidir. Walzer sosyal eleştiride bulunan kişinin yaşadığı toplumdan radikal biçimde uzaklaşmasını bir sorun olarak görür. Sosyal eleştirinin en güçlü olanı kişinin içinde bulunduğu dünyadaki olayları ve düşünceleri deneyimlemesi ve sonrasında onlarla arasına mesafe koyarak daha objektif bir biçimde değerlendirme yapmasıdır. Nihayetinde sosyal eleştiri kültürel bir aktivitedir. Bu bakımından o kültürü bilen ve deneyimleyen birisi sosyal eleştiriye daha iyi yapacaktır. Sosyal eleştiriye yapan kesimler genel olarak peygamberler, azizler, hikâye anlatıcıları, tarihçiler, şairler ve yazarlardır (Walzer, 1993, p. 39). Kafka bir yazar olarak bürokrasiden ve evdeki patriarkal iktidar ilişkilerinden arta kalan zamanlarda tutkulu bir biçimde kendini adadığı yazma edimiyle sosyal eleştiri eylemini gerçekleştirir. Kafka'nın eserlerinde insanın doğaya, topluma, diğer insanlara ve kendisine yabancılaşması ve sistem tarafından insandışılaştırılması onun bürokrasi eleştirisinin temel dayanakları olmuştur. Onun eserlerindeki bu eleştirilere geçmeden evvel Sanayi Devrimi sonrası endüstrileşmeyle beraber gerek devlet yönetiminde gerekse de özel şirketlerde hâkim olmaya başlayan bürokrasi üzerine bir giriş ve değerlendirme yapmak elzemdir. Bürokrasi *The Dictionary of Political Thought*' da şöyle tanımlanmaktadır:

İdari ofislerin yönetimi; ayrıca genel olarak bu tür ofislerin toplamı. Bürokrasi-
de asıl güç, hukuki açıdan *egemen ile *tebaa arasında idari araçlar olan kişile-
re verilir. Onlar (normalde devlet memurları, ancak askeri ve dini bürokrasiler de

olabilir) hem egemenlik hem de tabiiyet davalarını, onlara büyük siyasi dönüşümler üzerinde fiili kontrol sağlayacak ölçüde geciktirebilir veya ilerletebilirler. (Scruton, 2007, p. 69)

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere bürokrasi memurlar aracılığıyla devletin yönetimi ve idaresini sağlayan bir mekanizma olarak karşımıza çıkar. Ancak bu konuda daha kapsamlı açıklamalar getiren ve literatüre önemli katkıda bulunan Max Weber'e göre bürokrasi modern devletlerde tam olarak ortaya çıkan, yasa ve yönetmeliklerle belirlenmiş ve belirli emirleri vermek ve uygulamakla yetkilendirilmiş bir yönetim modelidir. Ancak o bürokrasiyi kamuyla sınırlı tutmaz. Hatta kamudan daha gelişkin bir bürokrasi biçiminin özel sektörde kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ortaya çıktığını dile getirir. Gerek kamu da gerekse de özel sektörde bürokrasinin en belirgin karakteri ise hiyerarşik yetkiler ilkesidir. Bu ilke görev ve yetkiler arasında bir sıralama başka deyişle alt-üst ilişkisine dayalı sıkı bir hiyerarşinin olduğu bir yapıya işaret eder. Bu özelliklerinin yanında bürokrasinin en belirgin diğer bir karakteri ise tüm işlemlerinin yazılı belge ve dosyalara dayanmasıdır (Weber, 2021, pp. 220- 221). Modern devletler ve özellikle kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte sanayileşmenin kırdan kentlere göçleri arttırdığı ve insanların kamusal alana katılımının arttığı önemli bir olgudur. Bu bakımdan kent yaşamının ve kapitalist düzenin bireylerden taleplerinin yükseldiği bir aşamada bürokrasi bu yaşam alanı işlevsel kılan başlıca unsur olmuştur. Kamusal alanın yükselişi ve sanayileşme beraberinde iyi organize olmuş bir yönetim sistemini zorunlu kılmıştır. İyi organize olmuş toplumlar ise bürokrasinin güçlü ve etkili olduğu toplumlara ortaya çıkmıştır.

Weber bürokrasinin ayrıca bürolarda ve büroların meydana getirdiği dairelerde iş gördüğünü, iş alımlarında ise esas olanın alanın uzmanı olmak olduğunu belirtir. Bürokraside çalışan kişinin mesleği memurluktur ve bu memurlar arasında uzmanlaşmaya bağlı olarak meydan gelmiş bir hiyerarşi vardır. Weber yasalarla ve yönetmeliklerle düzenlenmiş ve sıkı hiyerarşinin olduğu bürokrasiyi hem rasyonel olarak iyi organize olduğundan dolayı över hem de kişilerin keyfi isteklerine göre karar verdiği patriomanyalizm tarzı yönetimlerden daha adil bulur (Weber, 2021, p. 222). Yukarıdaki bürokrasi tasvirinde ön plana çıkan uzmanlaşma, dosyalar, rasyonelleşme, sıkı hiyerarşi ve kişisellikten arınmış bireyler gibi kavramsallaştırmalar gerek Marx gerekse de Kafka gibi düşünürler tarafından modern insanın bir nevi kâbusu ve onu kendine ve topluma yabancılaştıran dünyanın karakteristik özellikleri olarak betimlenmiştir.

Kafka'nın romanlarında Marx'ın sanayileşmiş kapitalist toplumda bireylerin yabancılaşmasına dair açıklamalarının izlerini görürüz. Marx'a geçmeden evvel yabancılaşmanın ne olduğuna ve insan yaşamında nasıl karşılık bulduğuna dair bir tasvir Schmitt'ten (2003, p. 1 – 2) hareketle aşağıdaki biçimde verilmiştir:

Yabancılaşmanın Başladığı ve Geliştiği Yetiler	Yabancılaşmanın Kendisini Görünür Kıldığı İlişkiler ve Mekânlar
Duygular: Hislerde yabancılaşma, güven duygusunun zayıflaması ya da ortadan kaybolması, aynı olay karşısında benzer hisleri taşımama, hissizleşme, bağ kuramama.	İlişkiler: Aile, arkadaşlık, yurttaşlık (yurttaşlardan ve temsilcileri olan politikacılardan yabancılaşma) ve en genelde insan hemcinsine karşı yabancılaşma. Hisler ve anlayışın yabancılaştığı ilişkiler.
Anlayış: Düşüncelerde yabancılaşma, olaylar karşısında anlama yetisinin zayıflaması ya da yok olması. Anlam dünyasından kopuş. Değerlerin anlamını yitirmesi.	Mekânlar: Ev, iş yeri, kamusal alan ve bir bütün olarak dünyaya yabancılaşma. Bir yere ait olma hissi ve anlayışının kaybolması, yersiz- yurtsuzlaşma.

Tablo 1. Yabancılaşmanın insan yaşamındaki karşılığını gösteren tasvir

Yukarıdaki tablo en genel hatlarıyla yabancılaşmayı kabaca tasvir etmiştir. Bu tasvirin en veciz biçimde açıklayan filozof ise Marx'tır. 1844 *El Yazmaları* adlı eserinde Marx yabancılaşma olgusunu kapital sistemde üretim faaliyetinin merkezinde bulunan emek kavramı çerçevesinde temellendirilir. Unutulmamalıdır ki Marx'ın çözümlemeleri ekonomi- politik üzerinedir. Marx ekonomik sistemin kendine özgü bir politik düzeni yarattığından hareketle bir ekonomik sistem olan kapitalizm de ona has bir politik düzen oluşturduğunu vurgular. Sermaye sahipleri olan burjuvalar üretim araçlarına sahip olduklarından yoksulluğa mahkûm bırakılmış proleter sınıfını üzerinde oldukça keyfi ve neredeyse mutlak bir hükümlanlık sürerler (Marx, 2015, p. 43). Emek kavramına tekrar dönersek, işçiler doğayı kullanarak ve dönüştürerek kendi emeklerinin ürünlerini ortaya koyarlar. Ürün emeğin kendisini nesnelleştirmesidir. Ancak kapitalist sistemde emek aracılığıyla ortaya çıkan şey insana yabancı olmakla beraber onun bütün yaratıcılık izhar eden yetilerinin de dumura uğratılmasına yol açar. Kapitalizme geçişle birlikte insanın kendi ustalığını ve yaratıcılığını sergilediği zanaatkâr üretim biçiminden devasa fabrikalarda makinalar aracılığıyla seri üretimlerin gerçekleştiği ve işçilerin tıpkı makinalar gibi bu üretime dâhil oldukları bir sisteme geçmiştir. Bu üretimin geri planındaki temel motivasyon ise sermaye sahiplerinin karlarını maksimize etme güdüleridir. Marx bu düzende işçilerin yaratıcı etkinlik bağlamında bir üretim gerçekleştirmediklerini ve yalnızca bedensel gereksinimlerini gidermeye mecbur bırakıldıklarını ifade eder. İşçiler bu çalışma tarzı aracılığıyla gönüllü değil zorla bir çalışma yaşamına tabi tutulurlar (Marx, 2016, p. 78). Yukarıda değinildiği üzere ekonomi –politik eşitsizliğe dayalı iktidar ilişkileri yaratır. Bu ilişkilerin gerek özne de gerekse de toplumda başka negatif tezahürleri de vardır. Bu tezahürlerin belki de en önemlisi yabancılaşma olgusudur. Marx kapitalist sistemde dört tür yabancılaşmanın ortaya çıktığını öne sürer. Yabancılaşma türleri Marx'tan (2016, pp. 75- 86) hareketle aşağıdaki gibidir:

Yabancılaşma Türü	İnsana ve Topluma Tezahürleri
İnsanın emeğiyle yarattığı ürüne yabancılaşması	Yarattığı nesnenin kendisine ait olmaması sermayenin egemenliğine girmesi ve yine sermayenin gücü aracılığıyla karşısına bağımsız bir güç olarak dikilmesi
İnsanın üretim sürecine ve etkinliğine yabancılaşması	İşçi çalışma yaşamı ve sürecinin aktif ve yaratıcı öznesi değil, çalışmaya zorlanan ve üretim sürecindeki işlemlere tıpkı makinalar gibi uyan bir çark işlevi görür. İşçinin kendiliğinden etkinliği ortadan kalkar kendisine yabancı güçlerin (sermaye sahipleri ve kapitalizme özgü yasalar) egemenliğine girer.
İnsanın bir tür olarak özüne yabancılaşması	İnsanın bir tür olarak özünü meydana getiren özgür bilinçli etkinliği ortadan kalkınca insan beslenme gibi temel yaşama gereksinimlerini gidermeye indirgenmiş biçimde bir hayvan gibi yaşar. Türüne has olan ve onun aracılığıyla kendisini gerçekleştirdiği “özgür bilinçli etkinlik” özelliğini tamamen yitirir. Yabancılaşmış emek, insanın bir tür olarak varlığı fiziksel varoluşunun aracı konumuna indirgenir.
İnsanın diğer insanlara yabancılaşması	Bu yabancılaşma biçimi bir önceki yabancılaşmanın doğrudan sonucudur. İnsanın bir tür olarak kendisine yabancılaşması, bütün insanların birbirlerine yabancılaşmasını ortaya çıkarır. Her bir insan bir diğeri gibi insani niteliklerinden soyutlanarak insani olmayan ilişkilerde bulunmaya mahkûm edilir.

Tablo 2. Marx'ta Yabancılaşma Türleri

Marx'ın yabancılaşma türleri üzerine olan düşünceleri ve yukarıda Tablo 1'de açıkça ortaya konan yabancılaşma olgusunu belirgin kılan ve her ikisinde de ortak olan en temel özellik insanın birçok açıdan kopuş yaşamasıdır. Kopuştan kasıt insanın aidiyet hissini kaybetmesi, hem zihinsel hem de duygusal açıdan yabancılaşma deneyimini yaşamasıdır. Bertell Ollman, Marx'ın yabancılaşma üzerine yaptığı bu analizlerden hareketle insanın emeğinin ürününden, üretim süreci ve etkinliğinden, bir tür olarak insandan ve diğer hemcinslerinden yaşadığı kopuşu açık bir biçimde şöyle ifade eder:

“Marx'ın insan doğası olarak aldığı şeydeki çarpıklık, genel olarak, konuşma dilinde “yaşamsal bir bağın tam ortasından kesilmesi” şeklinde ifade edilir. İnsanın işinden koparıldığı söylenir; ne yapılacağı ve nasıl yapılacağına karar verilmesinde hiçbir rolü yoktur. Bu kopma, insan ve insanın yaşam etkinliği arasındaki bir kopmadır. İnsanın kendi ürününden koparıldığı söylenir; yaptığı şey üzerinde ya da yaptığı şeyle daha sonra ne yapılacağı konusunda hiçbir denetimi yoktur. Bu kopma ise, insan ve maddi dünya arasındaki bir kopmadır. Ayrıca insanın diğer insanlardan da koparıldığı söylenir; rekabet ve sınıfsal düşmanlık, iş birliğinin çoğu formunu olanaksız kılar. Bu da insan ile insan arasındaki bir kopmadır. Her bir durumda, insan türünü ayırt eden bir ilişki yok olmuş ve bu ilişkinin kurucu unsurları farklı şeylermiş gibi görünecek şekilde yeniden bir araya getirilmiştir(Ollman, 2012, p. 217).”

Yukarıda ifade edildiği şekliyle insanın bahsi geçen şekillerde yabancılaşması ve bu kopuşlar insanın yabancılaşmasının en somut göstergeleridir. Peki, bu kopuş nasıl anlaşılmalıdır? O bir insanın kendi özüne dair en önemli hususiyetleri yitirmesidir? Yoksa varoluşunu anlamlandıran ve ona bir yerler ait olma hissi ve düşüncesini veren ontolojik zeminin ortadan kaybolmasıdır? Kaybolan yalnızca insanın tekil olarak varlığı mı yoksa bu varlığın anlam dünyasındaki kardeşlik, özgürlük, eşitlik, dayanışma ve merhamet gibi değerler midir? Her şeyden öte bu kopuşlar yabancılaşan insanın kendini bir daha eskisi gibi hissetmeyeceği ve düşünemeyeceği bir sürgün müdür?

Bu yukarıda sorduğumuz sorulara vereceğimiz yanıt şüphesiz insandışlatırılmış bir dünyayı gözler önüne sermektedir. Marks'a referansla şöyle özetleyebiliriz: artık bu düzende insanı o muazzam varoluşuyla ve onu meydana getiren hususiyetleriyle bir tür olarak yitirdiğimize şahit olacağız. Bununla beraber bu insandışlatırmanın en önemli sonuçlarından birisi de şeyleşme olgusudur. Marksizm sözlüğünde şeyleşme şöyle tanımlanır:

Şeyleşme (K. Marx, Grundrisse'de Versachlichung/ Nesneleşme'yi, Kapital III'te Verdinglichung/ Şeyleşme'yi kullanır), insanlar arasındaki ilişkilerin yerini şeyler arası ilişkilerin alması sürecini ifade eder. Bunu mümkün kılan şey, değişim değerinin, kullanım değeri üzerinde, özellikle evrensel eşdeğer, para biçimi içinde, egemenliğini tamamıyla kurmasıyla, emeğin ürününün ve emek gücünün metaya dönüşmesidir. (Bensoussan and Labica, 2012, p. 917)

Marx'ın meta fetişizm bağlamında dile getirdiği şeyleşme kavramından hareketle Goerge Lukacs şeyleşme kavramını kapitalizmin ve onun ürettiği toplumun en temel karakteristik özelliklerinden birisi olarak tanımlar. O bu kavramı toplumsal ilişkilerin bir dönüşümü olarak ortaya koyar. Üretim tarzının değişimi yerini yeni bir toplumsal bilince ve bu bağlamda toplumsal ilişkilere bırakır. Lukacs feodalitenin yerini sanayi toplumuna bıraktığı geçişte el zanaatlarından başlayarak kooperasyon ve manüfaktür yoluyla makineli üretime geçişteki rasyonelleşmeye dikkat çekerek bunun aynı zamanda git gide işçinin bireysel niteliklerinin yani onun yaratıcı tarafının dışarıda bırakıldığı bir sürece evrildiğinin altını çizerek (Lukacs, 1998: 163). Artık nesneler insanları aşmış ve insanların dünyası nesnelerin dünyası olarak donup kalmıştır. İnsan yaşamını kolaylaştırmanın aracı olan nesneler artık amaç haline gelmiştir. İnsan nesneler dünyasında bir nesne olmuştur. İnsanın doğayla ve kendisiyle ilişkisi sahici bir ilişki kurmaktan gittikçe uzaklaşmıştır. Yaşanan durum tam anlamıyla bir yabancılaşmadır (Fischer, 1985, p. 50).

Yukarıda Marksist perspektiften ortaya konan yabancılaşma ve şeyleşme analizinden hareketle modern kapitalist toplumların ve onun ortaya çıkardığı bürokratik mekanizmanın en belirgin özelliklerinin bahsi geçen iki olgu olduğunu söyleyebiliriz. Kafka'nın sosyalizme ilgisi onu sosyal meselelere yakında ilgili olmaya teşvik etmiştir. Nitekim kendisi fabrikalardaki kazaları incelemek ve araştırmakla yükümlü bir iş seçmişti. İnsanların nasıl makinelere ellerini ve kollarını kaptırdıklarına şahit olmuş ve buradaki işçilerin adalet arayışında oldukça önemli bir rol oynamıştı (Gilman, 2022, p. 47). Çağının tanığı ve ortaya çıkan çelişkilerin sıkı bir eleştirmeni olan Kafka modern kapitalist devlet ve bürokrasinin ortaya çıkardığı yabancılaşma ve şeyleşme olgularına eserlerinde önemli bir yer verir. Bu eserlerde ortaya koyduğu eleştirilere geçmeden evvel Kafka'nın yaşamında yabancılaşma olgusunun tezahürüne ve nedenlerine kısaca değinmek gerekir. Bu konuda en net tasviri Ernst Fischer şöyle açıklar:

Kafka, bir Yahudi olarak tümüyle Hristiyan dünyasının insanı değildi. Yahudiliğini umursamayan —ki gerçekte umursamıyordu— bir Yahudi olarak tümüyle Yahudilerden sayılamazdı. Almanca konuşan biri olarak tam anlamıyla bir Çek insanı değildi. Almanca konuşan bir Yahudi olması nede niyle, tam anlamıyla Bohemyalı bir Alman olduğu söylenemezdi. Bohemyalı olması, tam anlamıyla Avusturyalı olmasını önlüyordu. Sosyal sigorta memuru olarak tam burjuva değildi. Bir burjuva ailesinin oğlu olarak tümüyle emekçiler sınıfına girmiyordu; ama bir büro insanı da değildi çünkü bir yazar olduğunu duyumsuyordu. Gelgelelim bir yazar da değildi, çünkü gücünü ailesi uğruna harcıyordu. Oysa “aile çevremde bir yabancıdan bile yabancı yaşıyorum”. (Fischer, 1985, pp. 22-23)

Yukarıdaki betimleme Tablo 1 de ve Tablo 2 de yaptığımız açıklamalara denk düşer. Kafka yabancılaşmayı ta aileden başlayarak, arkadaşlarından, sevgililerinden, kapitalist sistemden ve ait olduğu Yahudi azınlık cemaatinden kopuşlar yaşayarak deneyimlemiştir. Kafka'nın genel olarak iktidarla ilişkisi ve onun tarafından yaşatılan yabancılaşma deneyimini özellikle babasıyla olan ilişkisinde ortaya çıkar. *Babaya Mektup* adlı eserinde şunları söyler: “Benim gözümde, haklılıkları düşünceyi değil kendi şahıslarını baz alan bütün zorbarların sahip olduğu o muamma özelliği edinmiştin” (Kafka, 2023: 8). Bu ilişki biçimi Kafka'nın iktidarın keyfiliği ve insanda yarattığı yabancılaşma hissini göstermesi bakımından önemli bir cümledir. Ancak şimdi asıl konumuza Kafka'nın eserlerindeki bürokrasi ve yabancılaşma ilişkisine döneceğiz.

Kafka bürokrasiyi bir sistem olarak eleştirirken bunu Marx'ın yabancılaşma hakkındaki düşüncelerine oldukça benzer bir biçimde ortaya koyar. Ancak yine de o hem bürokrasi teorisini Weber'den hem de Marx'tan belirli noktalarda ayrılır. Bu ayrılmanın temel dinamiği ise onun sosyolog ya da filozof olmaktan ziyade büyük bir edebiyatçı ve söz sanatları ustası olmasıdır. Robertson'un da ifade ettiği gibi Weber bürokrasinin kuramcısıdır; Oysa Kafka onun hicivcisidir. Weber'e göre bürokrasi, her memurun görev ve sorumluluklarının açıkça sınırlandırıldığı hiyerarşik bir organizasyonu elzem kılar. Bunlar, belirlenmiş kurallara uygun olarak ve kişisel olmayan bir şekilde, memurun özel karakterine bakılmaksızın (bu nedenle yolsuzluk ve kayırmacılık dışarda bırakılır) gerçekleştirilmeli ve kâğıt üzerinde kaydedilmelidir. Bürokratik işin hesaplanabilir ve öngörülebilir hale getirilmesi işin kurallara göre yapıldığı anlamına gelir. Kafka'da bürokratik ideal, geniş ve sözde kusursuz bir organizasyonun, yetkilileri gerçek hayattan izole etme etkisine sahip olduğu *Şato*'da ironik biçimde hicvedilir. Eğer biri şato'ya telefon ederse, gerçek bir yetkiliye ulaşmayı yalnızca olasılığı dahi şüpheli olan şans sağlayabilir; o da her halükarda ahizeyi şaka olsun diye açacaktır; duyulan uğultu sesi, şato içinde sürekli yapılan telefon konuşmalarının sesidir ve bu da şatonun dışardaki dünyadan izolasyonunu net biçimde gösterir. Sürekli yorgun olan bürokratlar, ya ofislerinde uyuyorlar ya da köylü kızları baştan çıkararak eğleniyorlardır. Başa çıkamadıkları şey, bireysel bir talepte bulunan insanların somut gerçekliğidir. (Robertson, 2004, p. 86). Bununla beraber, Weber'de bürokrasi rasyonel bir idare sistemi ve iktidarı uygulamada en üst düzeyde bir rasyonelleşme olarak ele alınırken, Kafka'da bürokrasi araçsal rasyonelliğin uygulandığı ve daha da ötesinde bozuk bir düzene karşılık gelir ve bu durum irrasyonel bir biçimde ele alınır

(Löwy, 2018, p. 137). Kafka'nın kapitalizm eleştirisi o dönem kabul gören Taylorizm üzerinden olur. Diaspiniadis'in Kafka'dan aktardığı biçimiyle eleştiri şöyledir:

Böylesi saldırgan bir zulüm ancak kötülüğe köle olmakla sonuçlanır. Bu kaçınılmaz. Zaman, bütün yaratıcı işlerin en asil ve en temel unsuru, yozlaşmış ticari çıkarlar için asker edilmiştir. Böylece yaratıcı çalışma değil bunun temel bileşeni olan insanın kendisi de kirletilmiş ve aşağılanmış. Taylorizmin şekillendirdiği bir hayat korkunç bir lanettir, vaat ettiği zenginliğin ve karın yerine sadece açlık ve sefalet getirir. (Diaspiniadis, 2023, p. 50)

Bu düşünceleri belirgin kılmak için sırasıyla *Dönüşüm*, *Dava* ve *Şato* romanlarını ele alacağız. Bu eserler içinde birçok temayı içermektedirler ve bu çalışma yalnızca bürokrasi ve yabancılaşmayı kavgavari bir perspektiften ele aldığından tahliller bu kavramlarla sınırlı kalacaktır. *Dönüşüm* romanındaki kavgavari durum şöyle meydana gelir: Gregor Samsa bir sabah bir böcek olarak uyanır. Böcek olarak uyanan Samsa'yı ailesi sabah erken işe gitmesi gerektiğinden uyandırmak isterler. Zira evin geçimini sağlayan Samsa'dır. Onun dışında kimse çalışmamaktadır. Ancak Samsa'nın böceğe dönuştüğünden haberleri olmayan aile üyeleri kendisinden bir türlü cevap alamazlar. Daha sonra eve çalıştığı iş yerinin müdürü gelir ve onu merak ettiğini söyler. Sonrasında böcek olan Samsa bir şekilde kapıyı açar ve aile onun bu halini görünce şok olur. Onun bu şekilde yaşamasına ve odada kalmasına izin verirler. Hikâye ilerledikçe onun varlığından evdeki kiracıların tiksinesine neden olan bir olay gerçekleşir ve Samsa babasının attığı bir elma sonucu yaralanır ve bir süre sonra ölür. Hikâyenin genelinde bir böcek olan Samsa'nın tahlilleri aracılığıyla hem bürokrasinin hem de ailenin onda yarattığı yabancılaşmanın izlerine şahit oluruz. Örneğin bu tahlillerden birinde şöyle der:

Günlerim hep yolculuk etmekle geçiyor. İşin bu yanı, mağazadaki işine oranla çok daha yıpratıcı, üstelik benim için bir de aktarma trenlerin peşinden koşmak, düzensiz ve kötü yemeklerle yargılı olmak, insanlarla sürekli değişen, asla süreklilik kazanmayan, hep içtenlikten uzak ilişkiler kurmak gibi sıkıntıları da var. Şeytan alsın bütün bunları! (Kafka, 2019, p. 20)

Buradan da anlaşılacağı gibi Samsa yapay ilişkilerden ve sahici olamayan bir yaşamın içinde kendisini bir yabancı gibi hissetmektedir. Kafka'nın eserin genelinde böcek gibi yaşadığına dikkat çekmektedir. Bu tespitlerde onun aslında insan olmaktan bir kopuş yaşadığını ve gerçek bir yabancılaşmayı deneyimlediğini bizlere göstermektedir. Kafka yabancılaşmayı anlatabilmek için eserlerinde insan gibi hayvanlar ve hayvan gibi insanları tasvir eder. Böceğe dönuşen Samsa'nın insan duyarlılığını yitirmemesi ve o duyarlılıkla çektiği ıstırap okuyucuyu derinden etkiler (Tuncay, 2012, p. 113). Tabii bu sorgulama ve tahlil böceğe dönuşen Samsa'nın dönüşümünden önceki dönemde nasıl bir hayat yaşadığını da gözler önüne sermektedir. Gilman'ın da ifade ettiği gibi "İnsanın gerçekten bir böceğe dönüşmesi bir statü değişikliği miydi yoksa zaten gerçekte hep öyle miydi?" (Gilman, 2022, p. 89). Bu böceğe dönüşme aynı zamanda kapitalizmin yarattığı politik düzenin de bir eleştirisidir. Kafka burjuva toplumunu ve onun yarattığı düzenin talepleri karşısında yabancılaşan bir bireyin nasıl böceğe dönuştüğünü açığa vurur. Bunu hikâyede patronuna karşı çaresizliğinden ve ona sadık olduğunu ispatlama çabasından görebiliriz (Tuncay, 2012, p. 116). Her ne kadar böcek gibi yaşamış olduğunu fark etse de böcekken bile ait olma hissinin peşinden gider. Fischer'in de ifade ettiği gibi birey ile toplum arasındaki kopuş çağımızın temel sorunudur. Yabancılaşma olarak bilinen ve bireyi yalnızlaştıran bu sorunu Kafka eserlerinde bir yerlere ait olabilmek için verdiği mücadeleyle aşmaya çalışır. Bu onun en büyük tutkusudur (Fischer, 1985, p. 75). Bunun yanında Kafka umutsuzca bir boyun eğişi her zaman reddetmiştir. Kafka'nın eserlerini Türkçeye kazandıran Orhan Tuncay'ın da belirttiği gibi Kafka cesur bir biçimde yozlaşan dünyaya karşı kalemiyle savaş açan bir düşünürdür. O bürokrasinin muazzam ve zalimane yetkileri karşısında yabancılaşmaya karşı bir savaş açmıştır (Tuncay, 2012, p. 86). Gerek iktidar aygıtı ve yürütücüsü olan bürokrasiyi gerekse de kapitalizmin yarattığı yabancılaşmayı eleştirel biçimde ele alan Kafka *Dava* ve *Şato* eserlerinde de bu problemleri derinlikli bir biçimde ele alır.

Dava romanında ise ana karakter Josef K bir sabah nedenini bilmediği bir gerekçeyle tutuklanır. Kafkavari perspektiften bakıldığında yine absürd bir durumun içine düşülmüştür. Neden tutuklandığı hakkında hiçbir bilgi alamayan K'nın tutuklama devam ettikçe gündelik yaşamına devam etmesine izin verilir. K hakkındaki davayı öğrenmek için kendisini çağırdıkları tavan arasındaki bir mahkeme salonuna gider. Orada hâkim K'nın mesleğini bile yanlış söyler. Onu badanacı olarak çağırır. Oysa K büyük bir bankanın birinci şefidir. Burada da davanın neden açıldığını öğrenemez. Sonrasında kendisine yaşlı bir avukat tutar. Avukat kesin olmamakla birlikte davanın neden açıldığını dair bilgi edinebileceği sözünü verir. Uzun süren bu davalar da kararların çok geç verildiği ve bu kararların sonradan bozdurulup yeniden dava açıldığı ayrıntılarıyla anlatılır. K zaman geçtikçe avukatın da bir şey öğrenemediğini fark edince avukatını davadan çeker. Romanın sonunda K iki kişi tarafından boş bir araziye götürülerek öldürülür. Kafka bu süreçte bürokrasinin yarattığı yabancılaşmayı ve hukuk düzenini sıkı biçimde eleştirir. K mahkemeye karşı şöyle bir konuşma yapar:

Badanacı olup olmadığım hakkındaki sorunuz, sayın sorgu yargıcı,- aslına bakarsanız bunu bana sormadınız, aksine badanacı olduğumu yüzüme söylediniz- bu bana karşı yürütülen bu soruşturmanın nasıl olacağını gayet açık bir şekilde gösteriyor. Şimdi bunun bir soruşturma olmadığını söyleyebilirsiniz, haklısınız, çünkü yapılan bu şey ancak ben kabul edersem soruşturma olabilir. Fakat ben dekısmenacımduygusunedeniyleşuanıçınbunusoruşturmaolarakkabulediyorum... Benim başıma gelenler diye devam etti K. biraz daha alçak bir sesle, konuşurken de sürekli insanların yüzlerine baktığı için pek önemli de sayılmaz, fakat bunlar bir hareket tarzının, birçok insana karşı yapılan muamelelerin bir göstergesi. Bunun için buradayım, kendim için değil (Kafka, 2023, pp. 38- 39).

Yukarıdaki ifadeler davanın yalnızca Josef K'yı ilgilendiren ve ona has kişisel bir olay olmadığı, genel olarak hukuk sisteminin ve onun bürokrasinin insana nasıl baktığını tahlil etmektedir. Bürokrasinin labirentlerinde insana yaşatılan duygular çaresizce bekleyiş, suçluluk, aşağılanma ve şeyleşmedir (Fischer, 1985, p. 41). Löwy'nin de belirttiği gibi Kafka kendisinden evvel ve sonrasında kimsenin yapamadığı bir şeyi, modern devletin hukuk makinasının düzenini yine bu düzenin kurbanlarının perspektifinden açığa çıkarmıştır (Löwy, 2018, p. 77). Nitekim romanın sonunda K nedenini bir türlü öğrenemediği suçtan dolayı infaz edilerek öldürülür. Öldürülürken ağzından çıkan son cümle şudur: "Bir Köpek gibi! Dedi, sanki utanç kendisinden sonra yaşamaya devam edecekti" (Kafka, 2023, p. 216).

Şato romanında ise bir şatoya kadastro memuru olarak atanan K'nın hikâyesi ele alınır. Şato'ya bağlı bir köye gelen K bir türlü oraya ulaşamaz. Absürd durum K'nın şatoya bu kadar yakın olmasına rağmen oraya hiçbir biçimde ulaşamamasıyla ilgilidir. Araya habercileri, handa çalışanları, kâhyanın oğlunu ve başka köylüleri sokar. Ancak her girişimi başarısızlıkla sonuçlanır. Burada köy ile şatonun özdeşleşmesine dikkat çeken Kafka iktidar ve onun yürütücüsü bürokrasinin yarattığı yabancılaşmayı ustalıkla ele alır. Kafka şatonun köy halkı üzerinde ve kendi içindeki muazzam gücüne ve onların yaşamları üzerindeki etkisine dair şunları söyler:

Peki burada, yaşamın diğer alanları diye tanımlanan şey neydi? K, makamlarla yaşamın böylesine iç içe geçtiği başka bir yer görmemişti; öyle birbirine geçmişlerdi ki, bazen yaşam ve makamlar yer değiştirmişler gibi gözüküyordu. Örneğin Klamm'ın K'nın görevi üzerindeki görünüşte olan gücü, Klamm'ın tüm gerçekleriyle K'nın yatak odası üzerinde sahip olduğu gücüyle karşılaştırıldığından ne ifade ediyordu ki! (Kafka, 2023, p. 66)

Klamm yüksek mevkide çalışan bir yönetici ve aynı zamanda köye sık sık uğrayıp handa kalan bürokrattır. K'nın sevip nişanlandığı Frieda'nın da eskiden birlikte olduğu kişi olarak Klamm adeta mutlak iktidarı temsil etmektedir. K bir türlü Klamm'a ulaşamaz ve o adeta görünmez biridir. Klamm arada bir hana uğrar ve diğer bürokratlara ayrılan özel odalardan birinde kalır. K'nın Frieda ile nişanlanma ve köye yerleşme çabaları şatoya ulaşamamanın yarattığı absürd durumdan bir çıkış yolu arama çabası olarak karşımıza çıkar. Brod'un da ifade ettiği gibi K açgözlülükten uzak ve alınyazısına karşı gelerek kendisine oldukça alçakgönüllü bir amaç belirlemiştir. Evlenip yaşadığı köyde bir aile kurmak ister (Brod, 2000,

p. 42). Ancak köyün bu kapalı yapısı ve iktidarla olan özdeşleşmiş ilişkisi buna müsaade etmez. Despiniadis'in de ifade ettiği şekilde şato mutlak totaliter iktidarın sembolüdür. O kendi başına var olan ve uygulayıcıları açısından kendinde bir amaç olarak görülen bir yerdir. Kadastrocu K, şato tarafından davet edildiği için bu köye gider ve amacı şatoya ulaşım Kont ile görüşmektir. En baştan bunun kolay olmayacağını anlar ve neredeyse beyhude bir çabayla onu Kont'a götürecek köylülerden destek ister. Ancak kendisini bir türlü anlam veremediği olayların ve bir labirentin içinde bulur. Kafka bu eserinde iktidarın üst mercileriyle alt tabaka arasındaki, hiyerarşiyi oldukça mükemmel bir biçimde ortaya koyar. Nitekim bu uçurum Şato'nun alt ve üst kademe kâhyalardan, kâhyaların oğullarından, büro amirlerinden, işçilerden, ev sahiplerinden, garsonlardan, ulaklardan, muhbirlerden, kısacası köyün neredeyse bütün nüfusundan meydana gelen bir kalabalıkla karşımıza çıkar. Herkesin resmi olsun olmasın bu hiyerarşik pramidin içinde bir yeri vardır (Despiniadis, 2023, p. 22). Aslında Şato adlı eserinde Kafka totaliter iktidarın ve onun uygulayıcısı olan bürokrasinin orada yaşayan insanlarda meydana getirdiği insandışılştırılma ve yabancılaşma deneyimlerini açığa çıkarır.

Kafka *Dava* ve *Şato* eserlerinde insanların yaşamlarının merkezinde yer alan hukuki ya da idari devlet aygıtının nasıl insanları yabancılaşmaya maruz bıraktığını aktarır. O bununla beraber bahsi geçen düzenin hiyerarşik otoritesinin anatomisini gözler önüne serer (Löwy, 2018: 63). Totaliter yönetim biçiminin yapısının ne olduğu ve nasıl işlediğini kavramanın başlıca yolu bürokrasinin sıkı bir analizinden geçtiğini iddia eden Arendt'e göre bürokrasi mekanizması tıpkı bir makine gibi işlerken; burada görev yapan insanlar da bu devasa ve ürkütücü makinanın birer dişlisi ve çarkı konumunda bulunurlar. Öyle ki bu bir tür insandışılştırımadır (Arendt, 2018, p. 57).

Tabii hem *Dava* hem de *Şato*'da ortak olan nokta dosyaların insan yaşamlarındaki belirleyici etkisidir. Kafka insanlığın zincirlerinin kâğıttan olduğunu açıkça söylemiştir (Despiniadis, 2023, p. 25). Löwy bu ifadenin aslında şöyle anlaşılması gerektiğini savunur: "kâğıttan zincirler imgesi ikili anlam taşıyor olabilir: Hem resmi belgeleriyle köleleştirilen bürokratik sistemin baskıcı niteliğini ortaya koyar, hem de eğer insan kurtulmak isterse kolaylıkla yırtılabilen bu zincirlerin geçici karakterini ortaya koyar" (Löwy, 2018, p. 16). Buradan hareketle Kafka'nın özgürleşmenin olanaklarının ve yollarının izini sürdüğünü söyleyebiliriz. Yıldız'ın dikkat çektiği gibi özgürlüğün izi insanlar arası etkileşim bölgelerinde aranmalıdır (Yıldız, 2024, p. 152). Kafka'nın eserlerinde de özgürlük arayışı her ne kadar başarısızlıkla sonuçlansa da insanlar arası etkileşimin yoğun olduğu mahkemelerde ve resmi dairelerde geçer. Kafka'nın betimlemeye ve ifşa etmeye çalıştığı veyahut bir kâhin gibi ön gördüğü düzen ve onun ortaya çıkardığı karanlık yaşamlar genel olarak insanın insandışılştırıldığı totaliter devletler ve onların korkunç uygulamalarıdır. Bunu yaşadığımız deneyimlerle bize önceden haber veren şey ise Kafka'nın muazzam hayal gücüdür. Elbette ki bu eski tiranlıklardan oldukça farklı olacaktır; zira kullanılan teknolojik donanım büyük yıkımı arzulayanların iştahlarını kabartacak düzeyin de ötesine geçmiştir. Arendt'in betimlediği haliyle önceki tiranlıklardan daha çok keyfiliğin hüküm sürdüğü modern totaliter devletler için oldukça önemli bir işlev gören bürokrasi "hukukun ya da insanların değil, anonim ofislerin ya da bilgisayarların yönetiminin öznesiz tahakkümü" olarak karşımıza çıkar (Arendt, 2018, p. 8).

Kafkavari Perspektiften Brazil Filminin Analizi

Kafkavari perspektiften hareketle bir edebi eserin ya da sinema eserinin şu aşamalara karşılık geldiği söylenebilir:

Önce absürt bir durumun içine düşülür.

Bürokrasi ve onun kişilere yönelik baskı ya da suçlamaları hikâyenin ya da filmin gidişatını şekillendirir. Bu bağlamda karakterler yabancılaşma ve insandışılştırılmanın farkına varırlar.

Hikâye ya da film boyunca ana karakter çıkış yolu için bir arayışı girer ve sisteme karşı

gelir. Genel de delilik ya da infazla hikâye son bulur.

Kafkavari perspektiften bir filmin felsefi analizi nasıl yapılabilir? Gibi bir soruyu yanıtlamadan evvel sinema ve felsefe arasındaki soruyu irdelememiz gerekiyor. Filmlerle felsefe arasında nasıl bir ilişki vardır? Bu soruya yanıt olarak Serdar Öztürk'ün Herzogenraht'tan aktardığı biçimiyle sinema felsefesiyle ilgili dört yaklaşım vardır: "filozoflar hakkındaki filmler, felsefi önerilerin somutlaşması olarak filmler, film felsefesi, felsefe olarak filmler" (Öztürk, 2018, p. 33). *Brazil* filmi felsefi önerilerin somutlaştırılması bağlamında ortaya konulmuş bir eserdir diyebiliriz. Tıpkı felsefenin kavramlarla yaptığı soruşturmayı film de imajlar ve diyaloglar aracılığıyla yapar. Ancak gerek felsefi metinler gerekse de film aracılığıyla felsefi düşüncelerin somutlaştırılmasında problem edinilen soruların mahiyeti de ayrı bir önem arz eder.

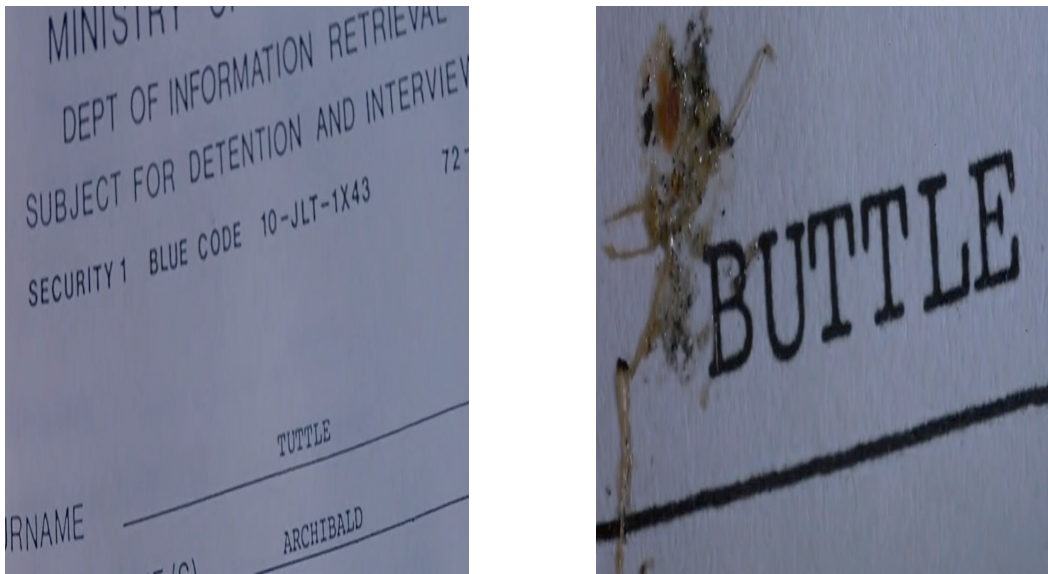
Nermi Uygur felsefe soruları ile gündelik sorular birbirinden keskin bir biçimde ayırır. Gündelik sorular ihtiyaçları ya da dilekleri ifade eden Sofra hazır mı?, Kaç kuruşun var? gibi sorularken felsefi sorular neliğeyani mahiyete ve onun rasyonel bir biçimde gerekçelendirmesine dair sorulardır. Felsefi sorulara Bilgi nedir? Ya da her doğruluğuna inandığımız sanı bilgi midir? gibi sorular örnek verilebilir. Gündelik sorudan farklı olarak felsefi soru kişinin anlık ihtiyacını tatmin etmeye yönelik değildir; o bundan ziyade bir anlam arayışı ve araştırılan sorun üzerine derinlikli bir soruşturmadır. Bu yüzden felsefi soru oyalayıcı ve alıkoyucu bir konaktır (Uygur, 1984, p. 19). Bu açıdan bakıldığında bizleri düşünmeye sevk eden ve yaşamın anlamı üzerine sorgulamaya teşvik eden soruların sinema eseri olan bir filmde de ortaya atıldığına sıklıkla tanık oluruz. Örneğin *Matrix* filmi izleyenlerin gerçeklik ve görünüş üzerine yeniden düşünmeye başlamaları gibi. Bu bağlamda bir aşk filmi olan Haneke'nin *Amour* (filmi seyirciye romantik aşk, etik aşk ve karşılıklı aşkın ne olduğunu sorgulatır. Ya da Atıf Yılmaz'ın *Selvi Boylu Al Yazmalım* filmi etik tercihlerden, sevginin ve aşkın anlamına dair soruları yeniden sormamızı sağlar (Öztürk, 2018, pp. 67 -68). *Brazil* filmi de bu çerçevede değerlendirildiğinde bürokrasinin insan yaşamının her alanına hâkim olduğu bir düzende insanın özgürce ve yabancılaşmadan yaşaması mümkün müdür? Sorusunu sorar. Film bu soruyu kafkavari bir perspektiften cevaplanmaya çalışır. Çalışmanın ilk bölümünde ortaya konan bürokrasi ve yabancılaşma ilişkisi filmde kafkavari bir perspektiften ortaya konulur. Şurası unutulmamalıdır ki felsefe kavramlar aracılığıyla bizi düşünceye sevk ediyorsa filmler de duyum ve duyguları uyarak bu işi görür (Öztürk, 2018, p. 69). Teknikler ve araçlar farklı olsa da ortaya çıkan sonuç aynıdır. İkisi de bizleri düşüncelerin dünyasına davet ederler ve orada bizleri alıkoyarlar.

Kafkavari perspektiften ortaya konan sinema eserleri felsefi temaları işler. Kafka, birçok film için ilham kaynağı olmuştur. Kuşkusuz en önemlisi Orson Welles'in (1962) tarihli Fransız yapımı *Dava* filmidir. Burada Anthony Perkins, Josef K'yi; Romy Schneider Leni'yi; Jeanna Moreau, Bayan Bürstner'i ve Welles ise Dr. Hasterer'i oynar. Kafka'nın yazıya aktardığı bu eser Welles'in yönetmeliğinde görselliğe dönüştürülür (Gilman, 2022, p. 139). Doğrudan Kafka'nın eserinin filme dönüştürülmesinin yanında Kafka'nın düşüncelerinden ve dünyaya bakış açısından esinlenerek çekilen birçok film de vardır. Bunlara örnek olarak başta Terry Gilliam'ın *Brazil* filmi örnek verilebilir. Yine *Brazil* filmiyle beraber Stanley Kubrick'in *Eyes Wide Shut*, Charlie Chaplin'in *Modern Times*, Cohen kardeşlerin *Barton Fink*, Martin Scorsese'nin *After Hours* ve David Cronenberg'in *Videodrome* filmleri kafkavari film kategorisinde anılır (2023, June 10). Bütün bu filmlerde insanın absürd bir durumun içine düşmesi ve bu bağlamda yaşadığı dünyaya yabancılaşması ve insandışılştırılması ön plana çıkan temalardır. *Brazil* filmi yukarıda ortaya koyduğumuz kafkavari hikâye ya da filmde bulunması gereken aşamaların tümüne sahiptir. Filmimizin kahramanı Sam totaliter bürokrasinin hâkim olduğu bir devletin hem vatandaşı hem de sıradan bir bürokratıdır. Yaşamı oldukça monoton olan karakterimiz, aynı zamanda devletin sürekli olarak itaate zorlayan ve yurttaşlarını adeta bir robota çeviren propagandasına maruz kalmaktadır. Karakterimiz bir harf değişikliği ile isimlerin karıştığı bir vakada haksız yere tutuklanan ve öldürülen bir vatandaşın dosyasını

araştırma görevini alır. Bu görevle birlikte bürokrasinin yabancılaştırıcı ve insandışılaştırıcı mekanizmasına doğrudan maruz kalır. Bu sırada da devlete muhalif olan ve sıklıkla rüyasında gördüğü Jill ile onun yakın arkadaşı Tuttle ile tanışır. Filmin devamında Sam bu ekiple birlikte hareket etmeye başlar. Bu onun için yabancılaşmadan kurtulamaya ve otantik bir hayat yaşama çabasına başladığı sürece karşılık gelir. Ancak hikâyenin sonunda bu çıkış çabaları tutuklama ve en sonunda da delilikle sona erer. Şimdi kafevari perspektiften sırasıyla üç aşamada *Brazil* filmini analiz edeceğiz:

1. Aşama:

Önce absürd bir durumun içine düşölür. Sam bir bürokrat olarak oldukça monoton ve sıradan olan hayatına devam ederken kendisine bir dosya verilir. Bu dosyada devlete karşı gelmekle suçlanan bir kişi hakkında bilgi toplanması istenir. Sam'in bu dosyayı üstlenmesiyle birlikte kafevari hikâye başlamış olur. Absürd olan durum ise aşağıdaki görsel de verilmiştir.

Görsel 1. Devlete karşı gelmekle suçlanan Tuttle isminin böceğin daktiloya düşmesi sonucu Buttle ismine dönüşmesi.

Buttle ayakkabıcı olarak mesleğini icra eden sıradan bir vatandaşdır. Bay Buttle dava dosyasındaki bir harf değişikliği yüzünden kendisini devlete karşı gelmekle suçlanan bir terörist olarak bulur. Devlete arşı gelmekle suçlanan Tuttle yerine tutuklanan Buttle oldukça zalimane bir biçimde evinden alınır ve daha sonra devlet tarafından infaz edilerek öldürölür. Kafevari açıdan bakıldığında burada ön plana çıkan bir başka husus da kişilerin bürokrasi tarafından bir nesne gibi muamele görmesidir. Yine unutulmaması gereken diğeri bir husus dosyaların bürokratik mekanizmada insan yaşamlarını nasıl şümüllü bir biçimde etkilediğiyi gerçeğidir. Bu da kafevari diye nitelendirilen eserlerin en başat özelliklerinden birisi olarak karşımıza çıkar.

2. Aşama:

Bürokrasi ve onun kişilere yönelik baskı ya da suçlamaları hikâyenin ya da filmin gidişatını şekillendirir. Bu bağlamda karakterler yabancılaşmaya maruz kalırlar. Aşağıdaki Bay Buttle'in tutuklama sahnesi devletin uygulayıcı gücü olan bürokrasi aygıtının yurttaşlarına nasıl bir nesne gibi davrandığını ve onları nasıl insandışılaştırdığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Filmin aşağıda gösterilen bu sahnesindeki her detay seyirciye sinematik imkânlar dâhilinde yabancılaşma ve insandışılaştırma temalarını göstermesi bakımından oldukça başarılı bir iş çıkarmıştır. Sahne şöyledir:

Görsel 2. Bir harf değişikliği sonucu tutuklanan ayakkabıcı Bay Buttle'ın maruz kaldığı muameleyi gösteren sahne. Dosya imajı yine ön plandadır ve kişiler numaralandırılmış dosyaya dönüşmüştür.

Bu sahnede Terry Gilliam Kafka'nın ön plana *Dönüşüm* ve *Dava* adlı eserlerinde ön plana çıkardığı bürokratik mekanizmanın insanları nasıl insandışılaştırdığını oldukça net biçimde ortaya koymuştur. Evi basan komando polisler, kendilerine silah doğrultulmuş aile, panik ve korkunun hâkim olduğu bir ev, torbaya konulmuş Bay Buttle ve kendisine neden tutuklandığını oldukça soğuk ve resmi bir dille açıklayan bürokrat memurdan oluşan ekipten oluşan bir sahneyle karşılaşırız. Bütün bunlar totaliter bir devlette bürokrasinin insana nasıl bir böcek ya da basit bir eşya gibi muamele ettiğini net biçimde göstermektedir. Yine Kafka uzmanı Fischer'in de ifade ettiği gibi bürokrat açısından insanca ilişkiler yoktur yalnızca nesne ilişkileri vardır. İnsan, adeta evraka dönüşür. Kendisine bir sayı verilen evrakla birlikte dosyayı konu olan kişi artık bir olaya dönüşür (Fischer, 1985, p. 40). Bay Buttle'ın yaşadığı olayda da kendisi bürokratin okuduğu metindeki dosyaya dönüştürmüştür. Bu sahne şüphesiz bizlere Josef K'nın *Dava* romanında nedenini bilmediği bir suçtan dolayı yaka paça tutuklanmasını andırmaktadır. Bununla beraber insandışılaştırmanın en somut göstergesi olan şiddet ögesi de kendisini bu sahne ve Kafka'nın karakterlerinin deneyimlerinde açıkça gün yüzüne çıkarmaktadır. İnsandışılaştırılmış bir dünyada şiddet sadece bürokratik aygıtın işlevselliğine hizmet eden bir araç olduğundan etik bir problem olarak görülecektir. Nihayetinde sistem karşısındaki bireyleri birer insan olarak değil dosya numaraları ve nesneler olarak görmektedir.

Ana karakterin yabancılaşmaya maruz kaldığı ve bunun onun hayatında sıradan bir hale dönüştüğü başka bir sahneye daha şahit oluruz. Öyle ki bu sistemde en dehşet verici olaylar bile oldukça sıradan ve hayatın olağan akışı içinde gerçekleşen basit meseleler olarak görülür. Karakterimiz Sam'in annesiyle birlikte bir restoranda yemek yediği sahne bu bakımdan imajlarla felsefi bir düşünce olan yabancılaşma temasını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Restoran da büyük bir patlama gerçekleşir ve orada bulunan insanların verdiği tepkiler kadar ana karakter Sam'in diyalog da kurduğu cümleler yabancılaşma temasını somutlaştırır. Sahne şöyledir:

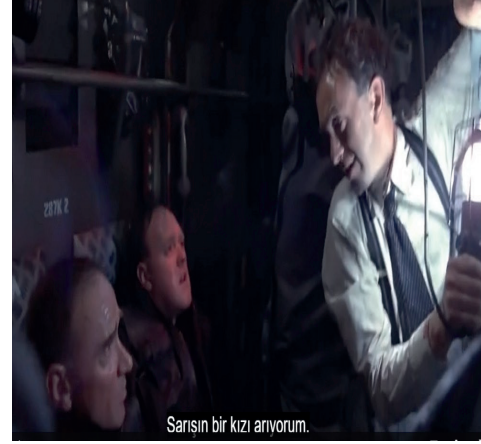
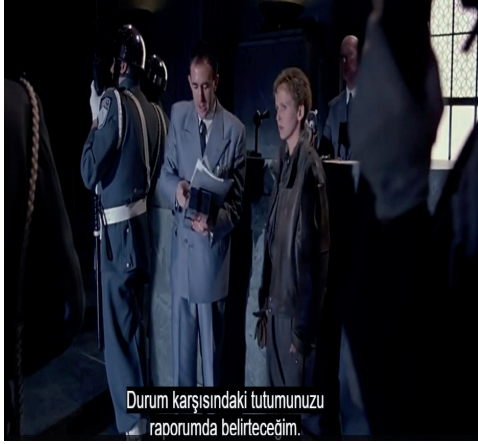
Görsel 3. Bir harf değişikliği sonucu tutuklanan ayakkabıcı Bay Buttle'ın maruz kaldığı muameleyi gösteren sahne. Dosya imajı yine ön plandadır ve kişiler numaralandırılmış dosyaya dönüşmüştür.

Bu sahne Sam'ın yaşadığı topluma ve diğer insanlara karşı nasıl yabancılaştığını net biçimde ortaya koymaktadır. Sam'e bu teröristler için bir şey yapamaz mısınız? Diye soran kişiye o şu an yemek paydosundayım diye cevap verir. Bu sahnede Sam oldukça dehşet verici olan ve insanların bedenlerinin parçalandığı ve öldükleri bir durum karşısında yemek paydosunda olan bir bürokrat olarak sorumluluğu üstünden atar. O bürokratik mekanizmanın bir dışlisinde bir çark görevi görerek sisteme bağlılığını ortaya koyar. Burada Sam'in bireyselliğinin de ortadan kalktığını görmekteyiz. Koutsourakis'in de ifade ettiği gibi "kafkavari sinema insanın bir özne olarak modern politik sistemdeki yerini ve modern politik sistemin insan yaşamını kontrol etmede kullandığı araçları kamera önüne getirir. Bunu yaparken bu politik sistemin nasıl bireyi ve bireyselliği ortadan kaldırdığı gösterir" (Koutsourakis, 2020, p. 262). Filmin felsefi bir düşüncüyü somutlaştırması bir örneği olarak bu sahne yönetmenin felsefeyle olan ilişkisini göstermesi bakımında da oldukça önemlidir. Nitekim büyük yönetmenlerin yaptığı işlerde Onaran'ın da ifade ettiği gibi "basit bir eşya, basit bir davranış onların elinde, yazarın uzun tümcelerle anlatmak zorunda olduğu psikolojik durumu belirtir. Sinemanın bütün usta yaratıcıları, en sınırlı araçlarla en geniş yorumlamayı gerektirecek anlatımı gerçekleştirebilen kimselerdir" (Onaran, 1986, p. 18). Yine bu sahne siyaset felsefesi açısından okunduğunda hakkaniyetli bir iktidar eleştirisi olarak okunabilir. Bürokrasinin örgütsel gücü açıkça ortaya konur. Filmde otorite ve hiyerarşi, çalışanların bireysel olarak etkin biçimde kararlara katkıda bulunmasını engeller; kurallar ve prosedürlerin hâkimiyetine ve yaratıcılığın bastırıldığına şahit oluruz. Yine yabancılaşmayla beraber kişiliksizlik teması bağlamında memurların nasıl insanlıktan çıktığını gözler önüne serer (Wheeler, 2005, p. 99). Öyle ki vatandaşlar anonim bir biçimde kayıtsızlıklarını ortaya koyarlar. Yaşananlar neticesinde vatandaşlar devletin iradesine tabii biçimde yalnızlaşıyorlar ve olan bitene karşı ilgisiz kalıyorlar. Bombalar patladığı esnada beklenenin aksine insanlar sanki sistemin içindeki makinelermiş gibi kayıtsız tepki veriyorlar. Diğer insanlara karşı yabancılaşmayı göz önüne aldığımız da mağdurların hayatlarının ve kimliklerinin anlamsızlaştığını görürüz. Hayatta kalanların sessizliği ise suç ortaklığının sesidir (Melton and Sterling, 2013, p. 70). Kafkavari hikâye ya da filmlerin son aşaması bakımdan *Brazil* filminin analizine devam edelim

3. Aşama:

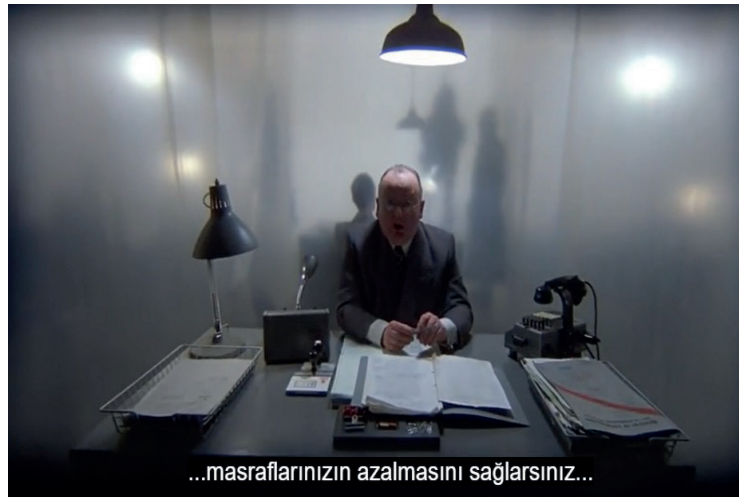
Hikâye ya da film boyunca ana karakter çıkış yolu için bir arayışı girer ve sisteme karşı gelir. Genelde delilik ya da infazla hikâye son bulur. Bu aşamada karakterlerin bir çıkış yolu ve kurtuluş arayışları kadar iktidarın ve onun uygulayıcı gücü olan bürokrasinin tehdit, aşağılama, korku salma ve infaz etme gibi yöntemleri kullandığına şahit oluruz. Nihayetinde "tehlikeli, olanın başını ezebilmek için onu tehdit etmek ve korkutmak da, otoriter sistemler için bir zorunluluktur. Çünkü böyle toplumlarda amaç, yalnızca statükoyu, eski düzeni korumaktır" (Fromm, 1991, p. 16). Kafkavari terimi bütün bunları anlatmak için kullanılır. Hikâye ya da filmdeki karakterlerin durumu aşılması imkânsız ve devasa güce sahip olan kurumlar karşısında yaşanan korkuyu göstermeyi amaçlamıştır. Çıkış arayan karakterler sürekli olarak yenilgiye uğratılır. Kafkavari etkileşimde kişiler güvensizlik ve korkuyu birlikte yaşarlar (Peterson and Harvey, 2015, p. 1999). Ancak yine de karakterler için teslim olma ve vazgeçiş yoktur. Sam artık totaliter bürokratik devletin konformist bir bürokrati değil bir isyancı olarak karşımıza çıkar. Bu ise onu kafkavari hikâyelerdeki ana karakterlerde bulunan bir düzeye getirir. Löwy'nin de ifade ettiği gibi Kafka'nın karakterleri anti- konformisttir, her daim asi bir tavırla davranırlar (Löwy, 2018, p. 79). Nasıl ki Josef K, Dava romanında nedenini bilmediği bir suçtan tutuklanmasına rağmen mahkemelere giderek ve orada kendisini suçlayanlara karşı itirazlarını dile getirip bir çıkış yolu aradığı sahneleri hatırlamaktan fayda var. Zira aynı biçimde filmdeki Sam karakteri de farkına vardığı bu insandışılartırılmış ve bir o kadar da acımasız düzen karşısında otantik bir biçimde var olma çabasını sürdürmeye çalışır. Bu arayışta da filmde aşık olduğu ve sisteme karşı muhalif bir hareketin içinde olan Jill'in peşinden gider. Bu yalnızca aşık olduğu kadının peşinden gitme gibi bir romantik tavır değil aynı zamanda kendi varoluşunu anlamlandırma çabasının somut bir yansımasıdır.

Bu bağlamda karakterimiz Sam'in çıkış yolu arayışında sevdiği muhalif Jill'i kurtarma ve onunla birlikte isyan etme çabasına tanık oluruz. Aşağıdaki sahne bu durumu örnekler.

Görsel 4. Sam'in rüyalarında görüp aşık olduğu ve sonradan tanıştığı muhalif olan Jill' kurtarma çabaları.

Yukarıdaki sahnede artık karakterimiz yabancılaşmadan kurtulmuş ve iktidara karşı bir savaşa girişmiştir. Jill devlete muhalif olan bir örgüt için çalışmaktadır. Bu yapının başında ise Robert de Niro'nun canlandığı Bay Tuttle vardır. Sam için artık iktidarın yarattığı bu düzenden çıkış yolu için eylemlerde bulunma gereği doğmuştur. Bürokrasi mekanizmasının dışısında bir çark gibi işlev gören karakterimiz bu mekanizmayı devirmek ve ortadan kaldırmak isteyen bir isyancıya dönüşür. Ancak devasa güce sahip bu mekanizma karşısında gösterdiği çabalara rağmen tutuklanır ve bir soruşturmadan geçer. Aşağıdaki sahnede Sam'in yargılanması esnasında bürokrasinin insandışılaştırıcı tavrının somut bir örneğine şahit oluruz.

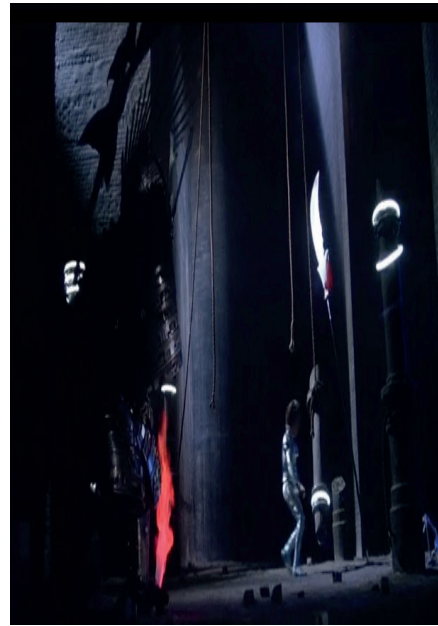

Görsel 5. Bürokrasinin insanları istatistiksel olarak değerlendirmesine örnek.

Yukarıdaki sahnede yargıç Sam'in dava dosyasının daha az masraflı olması için suçunu kabul etmesini teklif eder. Aksi takdirde dava uzayacaktır. Bu da devletin bürokrasisine daha çok masrafa yol açacaktır. Nesneler dünyasında bir nesne haline gelen Sam bürokrasinin daha hızlı çalışmasına katkıda bulunmaya zorlanmaktadır. Kişisizleşme ve insandışılaştırma kaçınılmaz bir son olarak Sam'in tekrar karşısına çıkmıştır. Sam'in yargılanması devam eder ve kendisi yapılan işkenceler sonunda aklını kaybeder. Kafkavari dünyanın betimlemiş olduğu iktidar mekanizmasının acımasız yüzüyle burada da karşılaşırız. Burada Sam karakterinin kapitalist bürokratik aygıtın bir parçası konumunda olması ve kendisinin artık

işlevsel olmayışından dolayı baskı ve işkenceye maruz bırakılması Marksist yabancılaşma kuramında insanın hem kendi cinslerine hem de bir tür olarak kendisine yabancılaşmasını somut bir biçimde gözler önüne sermektedir. Şüphesiz Terry Gilliam'ın Sam karakteri bahsi geçen sahnede bizlere tıpkı *Dönüşüm* romanındaki Gregor Samsa'nın kapitalist bürokrasinin yarattığı yabancılaştırılmış dünyada varlığının ancak bir gün işe gitmemesiyle fark edilmesini andırmaktadır. Bununla beraber romanda Gregor Samsa işi hakkında konuşurken kendisinin ağzından şu cümleleri işitiriz: "asla süreklilik kazanmayan, hep içtenlikten uzak ilişkiler kurmak gibi sıkıntıları da var. Şeytan alsın bütün bunları!" (Kafka, 2019, p. 20). Şüphesiz bütün bunlar Gregor Samsa'nın kendi bireysel ve psikolojik sorunlarından ziyade yaşadığı toplumdaki hâkim ekonomi – politik düzenin ortaya çıkardığı bir sonuç ve yansımadır. Filme dönersek, nasıl ki Gregor Samsa karakteri kapitalist bürokrasinin işlevsel olmayan bir nesnesi durumunda bulunduğu için (bir böcek olarak uyanması ve işlevsel bir nesnenin yokluğuna tekabül etmesi) için insandışılaştırılmışsa, aynı biçimde Sam karakteri de kapitalist bürokraside artık işlevselliğini yitirmiş bir nesne muamelesi görmektedir. Bu bakımdan yukarıdaki sahnede kendisini yargılayan devlet görevlisinin yalnızca dosyalardan ve sistemin işlevsel hale gelmesi için gerekli maddi kaybın azaltmasına dönük tutumundan karşısındaki insanı nesneler ve sayılar kategorisine indirgediği açıkça ortadadır. Devlet görevlisi ile Sam arasında tıpkı Gregor Samsa ve iş yeri müdürü arasında olduğu gibi temelde insani bir ilişkinin yerini nesneleştirilmiş ve yabancılaştırılmış bir karşılaşma almıştır. Sam'in aklını yitirmesine neden olan işkencelerle, Dava romanının sonunda Josef K'nın öldürülmesinin tasvir edildiği sahne de birbirine oldukça benzemektedir. Nitekim Kafka o sahneyi tasvir ederken şöyle der: "Bir Köpek gibi! Dedi, sanki utanç kendisinden sonra yaşamaya devam edecekti" (Kafka, 2023, p. 216). Nitekim Sam karakteri de filmde insandışılaştırmanın benzer şekilde deneyimlemiştir.

Sam isyana başvurarak bir çıkış yolu aramanın yanında bir de rüyalarında sürekli yabancılaştığı bu toplumdaki kaçmaya çalışmaktadır. Gerçek hayatta oldukça monoton bir yaşam tarzına sahip olan ve sürekli totaliter bürokrasinin propagandasına maruz kalan Sam rüyalarındaki fantezilerle bir çıkış yolu arar. Kendisini mesih gibi havada uçan ve kötü karakterlerle savaşıyor bir kişi olarak görür. Terry Gilliam bu sahnelerde bize hayal gücünün gerçeklik karşısında insanlara nasıl umut verdiğini gösterir. Aşağıdaki sahnede bu durum gösterilmiştir.

Görsel 6. Sam rüyasında gökyüzünde uçan bir kahraman olarak kendisini görmekte ve kötü karakterlerle savaşımaktadır.

Filmin başından sonuna kadar bu sahnelerle karşılaşmaktayız. Sam günlük hayatta yaşadığı sorunlarla baş edebilmenin bir yolu olarak kendisini rüyalar ve fantezilere bırakır. Terry Gilliam bu filmde ve diğer filmlerinde ana karakterler üzerinden genel olarak kişilerin psikolojik olarak baskıya maruz kaldıkları tehlikeli dünyalarda nasıl teselli bulduklarına ve onların mücadelelerine odaklanır. Tüm korkunçluğuyla birlikte ne kadar hafifletilmiş olursa olsun tehlike dolu olan bu dünyalarda kurtuluşun anahtarı gerçek dünyada bulunmadığı için bireysel hayal gücünde aranır. Gilliam bireysel hayal gücüne dayanan yaratıcılık yetisine yaptığı vurguyla kurtuluş düşüncesini, yeniliği ve özgün düşüncüyü tehdit eden, devlet destekli akılsız bir bürokrasiden bireylerin kısa da olsa bir kaçış yolu bulmalarını sağlar. *Brazil* filmi bunun en önemli örneklerinden birisidir (Melton and Sterling, 2013, p. 66). Sam'in görmüş olduğu bu rüyaların tümü onun kendi dünyası ile gerçekte yaşadığı dünyanın karşıtlığından beslenir. Onun gördüğü bu rüyalar, doğrudan yüzleşmeyi reddettiği sosyal gerçekleri mükemmel bir şekilde yansıtır. Film, Sam ile onun karşısında yer alan (ve onun tarafından içselleştirilen) baskıcı toplumsal yapılar arasındaki psikolojik ilişkinin yavaş yavaş biriken maddi analizi sunar (Glass, 1986, p. 23). Özetle kavgavari dünyadaki bu kabuslar ne kadar korkunç olursa olsun Kafka'nın karakterleri her zaman bir çıkış yolu ararlar ve bu uğurda sonu delilik ya da ölüm de olsa mücadele ederler.

Sonuç

Sam'in yaşadıkları kavgavari bir dünyada yabancılaşan ve insandışılaştırılan bir bireyin var olma hatta otantik kalabilme kaygısının önemli örneklerinden biri olarak özetlenebilir. Rüyalar kadar toplumsal dayanışma ve ortak kader anlayışı etrafında buluşabilecek kişilerin mücadelesi de bir umut olarak filmde sunulur. Gündelik hayatta alışkanlık sonucu aşına olduğumuz ve neredeyse içselleştirdiğimiz yabancılaşma ve insandışılaştırılma olgularını büyük yönetmenler muazzam hayal güçlerine başvurarak bizlere tekrar hatırlatırlar. Öztürk'ün ifade ettiği gibi "filmler, düşünülme-yeni düşünme, gösterilmeyeni gösterme, işitilmeyeni işittirme potansiyeline sahiptir (Öztürk, 2018, p. 87). Terry Gilliam *Brazil* filmiyle yaşadığımız toplumsal düzeni sorgulamaya bizi teşvik eder. Bu bakımdan film felsefi önerilerin bir somutlaşması olarak okunabilir. *Brazil* filmi felsefe film ilişkisi içinde felsefi önerilerin somutlaşması olarak filmler kategorisine girer. Bu tarz film yapımlarına örnek olarak Türkiye'den Zeki Demirkubuz'un varoluşçuluk temasını filmlerinde somutlaştırması örnek olarak verilebilir (Öztürk, 2018, p. 38). Terry Gilliam'ın sinemasında da bürokrasi ve yabancılaşma ilişkisi felsefi olarak somutlaştırılır. Özellikle Sıfır Teorisi, 12 Maymun ve *Brazil* filmlerinde doğrudan bu problem ele alınır. Bu film aynı zamanda modern dünyanın bireyler üzerinde yarattığı keyfiliğe başvurmada oldukça rahat olan ve bireyselliği ortadan kaldıran totaliter bürokrasinin ve daha da genelde bir iktidar eleştirisi olarak okunmalıdır. Film yine modernitenin özgürlük vaatlerine rağmen nasıl bireyselliği ortadan kaldırdığı yine modernitenin kendisinin yarattığı çatışmalar aracılığıyla gösterir. Koutsourakis'in de ifade ettiği gibi kavgavari sinema modernitenin çatışkılarında ortaya çıkmıştır. Ürünler bu çatışkılarının varlığını gözler önüne serer. O yüzden bunu yerel bir mekânla sınırlandıramayız. Modernitenin hâkim olduğu yer kürenin her yeri için bu durum geçerlidir (Koutsourakis, 2020, p. 263). Tabii burada en çok ön plana çıkan husus bürokrasinin kendisidir. *Brazil*, devletin öz kimliği silerek hayal gücünü bastırma veya köreltme gücünü gösteriyor. Sistemin kontrolünü elinde bulunduranlar, sayıların ve biçimlerin aşırı kullanımı ve bunlara takıntılı hale getirilmesi yoluyla vatandaşları insanlıktan çıkarıyor; bunların tümü tam kontrol bürokrasinin göstergeleri olarak hizmet ediyor (Melton and Sterling, 2013, p. 73). Nihayetinde insanın daha iyi yaşaması için icat edilmiş ve geliştirilmiş bürokrasinin insanın insanca yaşamasının önündeki en büyük engel olarak insanlığın karşısına çıkması hem kavgavari dünyanın göstermek istediği hem de *Brazil* filminin imajlarla bize hatırlatmaya çalıştığı trajik durumun ta kendisidir.

Filme kavgavari perspektiften baktığımızda modern bürokrasi, insanın özgürlük arayışında kendi kendisini bir kafese kapattığı acımasız ve insandışılaştırılmış bir düzen olarak karşımıza çıkmaktadır. Özünde soyutlama bulunan ve insanları dosya numaraları

ve rakamlarla tanımlayan bir düzen şüphesiz insan onurunu ve muazzam çok yönlülüğünü indirgemeci bir yaklaşımla bir çöle çevirecektir. Artık insanın özgün ve yaratıcı dünyasından çok ne kadar işlevsel bir nesne olduğu daha önemli hale gelecektir. Franz Kafka ve Terry Gilliam eserlerinde bu amansız gerçeği ve insanı kurtuluş ümidini aramaktadırlar.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Makale yazarı herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Arendt, H. (2018). *Sorumluluk ve Yargı*. Çev. Müge Serin. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bensoussan, G and Labica G. (2012). *Marksizm Sözlüğü*. Çev. Yalçın Toklu. İstanbul: Yordam Kitap Yayınları.
- Best Kafkaesque Movies. <https://m.imdb.com/list/ls562174664/>
- Brod. M. (2000). *Kafka'da İnanç ve Umutsuzluk*. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Camus, A. (2019). *Sisifos Söylemi*. Çev. Tahsin Yücel. İstanbul: Can Yayınları.
- Despiniadis, C. (2023). *İktidar Anatomicisi Franz Kafka ve Otorite Eleştirisi*. Çev. Eylem Akçay. İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Fischer, E. (1985). *Franz Kafka*. Çev. Ahmet Cemal. İstanbul: Bilim Sanat Felsefe Yayınları.
- Fromm, E. (1991). *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*. Çev. Aydın Arıtan, İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Gilman. S. L. (2022). *Franz Kafka*. Çev. M. Murtaza Özeren. İstanbul: Runik Kitap Yayınları.
- Glass, F. (1986). Brazil by Terry Gilliam. *Film Quarterly*. Vol. 39, No. 4, pp. 22 – 28.
- Handique. U and Phukan D. D. (2021). Franz Kafka's The Trial As A Critique of Bureaucratic System. *Webology*. 18(6), 3397- 3402.
- Kafka, F. (2019). *Dönüşüm*. Çev. Ahmet Cemal. İstanbul: Can Yayınları.
- Kafka, F. (2023). *Babaya Mektup*. Çev. Regaip Minareci. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kafka, F. (2023). *Dava*. Çev. Gülperi Sert. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kafka, F. (2023). *Şato*. Çev. Regaip Minareci. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Koutsourakis, A. (2020). The Politics of Humour in Kafkaesque Cinema: A World- System Approach. *Film – Philosophy*, 24 (3), 259- 283.
- Löwy, M. (2018). *Kafka Boyun Eğmeyen Hayalperest*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lukacs, György. (1998). *Tarih ve Sınıf Bilinci*. Çev. Yılmaz Öner. İstanbul: Belge Yayınları.
- Marx, K. (2015). *Komünist Manifesto*. Çev. Nail Satılğan. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Marx, K. (2016). *1844 El Yazmaları*. Çev. Murat Belge. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Melton, J and Sterling, E. (2013). The Subversion of Happy Endings in Terry Gilliam's Brazil. Edited by Jeff Birkenstein, Anna Froula and Karen Randell. *The Cinema of Terry Gilliam*, (66 – 79), New York: Wallflower Press.

- Ollman, B. (2012). *Yabancılaşma Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*. Çev. Ayşegül Kars, İstanbul: Yordam Yayınları.
- Onaran, A. Ş. (1986). *Sinemaya Giriş*. İstanbul: Filiz Kitabevi
- Öztürk, S. (2018). *Sinema Felsefesine Giriş Film – Yapımı Felsefe*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Pappenhaim, F. (1959). *The Alienation of Modern Man*. New York: Monthly Review Press.
- Peterson, D and Harvey D. C. H. (2015). Kafkaesque Bureaucracies as Natural Breaching Experiments: Interactional Failures and the Search for Institutional Agency. *Symbolic Interaction*, 38(2), 195- 212.
- Robertson, R. (2004). *Kafka A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Schmitt, R. (2003). *Alienation and Freedom*. Colorado: Westview Press.
- Scruton, R. (2007). *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*. New York: Palgrave Macmillan Press.
- Tuncay, O. (2012). *Kafka'yı Kullanma Klavuzu Bir Feonomen Olarak Kafka*. İstanbul: Nokta Kitap.
- Uygur, N. (1984). *Felsefenin Çağrısı*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Walzer, M. (1993). *Interpretation and Social Criticism*. New York: Harvard University Press.
- Weber, M. (2021). *Sosyoloji Yazıları*. Çev. Taha Parla. İstanbul: Metis Yayınları.
- Wheeler, B. (2005). Reality is What You Can Get Away With: Fantastic Imaginings, Rebellion and Control in and Film. *Critical Survey*. Vol. 17, No. 1, pp. 95 – 108.
- Yıldız, M. A. (2024). *Aristoteles'in Özgürlük Görüşünün Mitolojik Kökenleri*. FLSF Dergisi, Sayı: 37, 151- 170.